

ZÜLCEDR SERİYYESİ

sâb, I, 378-379; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâki, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, IV, 85-87; Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 148-150; İbn Seyyidünnâs, *'Uyûnü'l-eşer*, Beyrut 1402/1982, II, 119-122; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1417/1997, VI, 244-245, 356-357; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Sa'd), II, 130-136; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'* (nşr. M. Abdülhamîd en-Nümeysî), Beyrut 1420/1999, I, 272-274; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, VI, 181-186; M. Âsim Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1999, V, 241-249; Elşad Mahmudov, *Sebeup ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul 2010, s. 352-354; Serdar Özdemir, *Hz. Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2010, s. 352-354; Ali Bardakoğlu, "Eşkîya", *DİA*, XI, 463; Şamil Dağcı, "Kısas", a.e., XXV, 488; Asri Çubukçu, "Kürz b. Câbir", a.e., XXVI, 575.

ELŞAD MAHMUDOV

ZÜLEYHA

(زلیخا)

Yûsuf kıssasının kadın kahramanı.

Kur'an'da Yûsuf sûresinde Mısır azizinin eşi ve Yûsuf'a âşık olan kadın olarak yer almasına rağmen Züleyhâ'nın (Zelîhâ) adı geçmez. Tevrat'ta da Mısır azizinden Potifar adıyla söz edilirken eşinin adı verilmez, sadece İslâm sonrası bir yahudi literatüründe (*Yashar wa-Yesheb*) Züleyha diye anılır. Potifar Arapça kaynaklara İtfir, Kıtфіr, Katфіr, Kutayfer şeklinde intikal etmiş, karısından Zeliha / Züleyha veya Râil / Railâ adıyla bahsedilmiş, özellikle Farsça ve Türkçe mesnevilerde ise Zeliha ismi daha yaygın biçimde kullanılmıştır. Bazı mesnevilerde bu ismin Zilha, Zelhâ olarak harekelendiği görülmektedir.

Yûsuf sûresinde Züleyha'ya dair şu bilgiler verilir: Yûsuf köle olarak Mısır'da sattığında çocuğu olmayan hükümdarın veziri (aziz) onu alır ve karısına çocuğu evlât edinmek istediğini ve ona iyi bakmasını söyler. Yûsuf erginliğe ulaşınca Züleyha güzelliğinden dolayı ona göz koyar ve onu elde etmek için çareler arar. Bir gün kapıları kapatarak Yûsuf'u mahremine davet eder. Ancak Yûsuf efendisine ihanet edemeyeceğini söyleyerek ondan kaçır ve kapıya doğru koşar, Yûsuf'a yetişen kadın onu arkasından yakalarsa da gömleği yırtılan Yûsuf bu sayede Züleyha'nın elinden kurtulur. Tam o sırada kapıda azizle karşılaştıklarında Züleyha, Yûsuf'un kendisine saldırdığını ileri sürer. Ancak Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olması kadının haksızlığını ortaya çıkarır. Diğer taraftan şehrin ileri gelenlerinin hanımları azizin karısının kölesinden murat almak istediği yolunda dedikodu yaparlar. Züley-

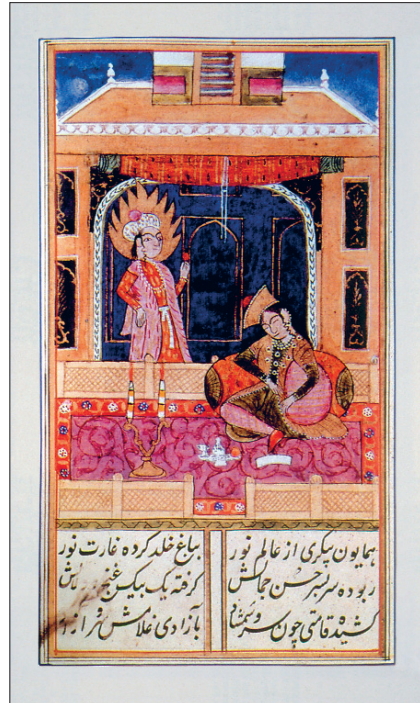
ha da onları evine çağırıp önlere meyve koyar, ellerine de birer bıçak verir; kadınlar bıçakla meyveleri soyarken Yûsuf'u karşılarına çıkarır. Yûsuf'u gören kadınlar güzelliği karşısında şaşırır ve bıçakla ellerini keserler. Aziz'in karısı da, "Benim murat almak isteyip karşılık bulamadığım işte bu hârikülâde gençtir diyerek kendini savunur. Buna rağmen Yûsuf dedikoduları önlemek amacıyla zindana atılır. Zindanda iken Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı tabir etmesi için saraya çağrılınca ellerini kesen kadınlar suçsuzluğunu açıklığa kavuşturmadıkça zindandan çıkmayaçağını söyler. Hükümdarın huzuruna getirilen kadınlar Yûsuf'un suçsuz olduğunu bildirirler; azizin karısı da kendisinin ondan murat almak istediğini, ancak bunu kabul etmediğini söyler. Bu olaylar tefsir kitapları ile peygamber kıssalarında daha geniş biçimde ele alınmış, bu anlatımlarda genellikle İsrâiliyat'tan faydalanılmış ve sanatkârlarca süslenmiştir. Yûsuf kıssası çevresinde oluşturulan hikâyeler daha sonra yahudi folkloruna da girmiştir.

Yûsuf peygamberin hayatı müslüman milletlerin edebiyatlarında sıkça ele alınmıştır. Onun hikâyesi genişletilip yer yer

diğer hikâyelerle zenginleştirilerek âdeta bir destan haline getirilmiş, meclislerde anlatılmış, şairler tarafından müstakil eserler kaleme alınmıştır. Züleyha'nın edebiyatta işlenen kimliğiyle tarihî kimliği birbirinden farklıdır. Dinî kaynaklarda kendisinden fazla bahsedilmez, hatta ismi bile anılmaz. Bazı eserlerde azizin karısı ve kötü niyetli bir kadın olarak tanıtılır. Hz. Yûsuf'u konu alan hikâyelerde ise kendisinden söz edilerek yaptıklarından dolayı âdeta mâzûr görülmüş, sevdiğine kavuşmak için her şeyi göze alan bir âşık kimliğiyle takdim edilmiştir. Nitekim çok güzel olan ve nazla büyütülen Züleyha daha Mağrib Hükümdarı Taymus'un kızı iken rüyasında Yûsuf'u görerek ona âşık olur. Yûsuf rüyada kendisinin Mısır azizi olduğunu, ileride evleneceklerini, bu sebeple hiçbir erkeği kabul etmeyip kendisini beklemesini söyler; evlenecek çağa geldiğinde Züleyha rüyası sebebiyle hiç görmediği Mısır aziziyle evlenir. Fakat karşısına rüyada gördüğü kişi değil Kıtфіr çıkar. Yıllar sonra Kıtфіr, Yûsuf'u köle olarak eve getirince Züleyha onun rüyada gördüğü genç olduğunu anlayarak ona kavuşmanın yollarını arar.

Bir başka anlatıma göre Züleyha, Yûsuf zindana atıldıktan sonra yaptıklarına pişman olur. Yûsuf zindandan çıkıp Mısır'da önemli mevkilere geldikten ve aziz öldükten sonra Züleyha tamamen gözden düşer, servetini kaybederek bir kulübede yaşamaya başlar. Zaman içinde yaşlanıp gözleri kör olur, ayrıca puta tapmaktan vazgeçip hidayete erer. Yûsuf bir gün atıyla saraya dönerken Züleyha onun yoluna çıkar ve tekrar karşılaşmış olurlar. Züleyha Yûsuf'tan kendisi için dua etmesini ister, Yûsuf'un duasıyla gençleşip gözleri açılınca Yûsuf onunla evlenir. Daha önce evlenmiş olmasına rağmen Yûsuf Züleyha'nın bâkire olduğunu anlar; böylece Züleyha'nın da rüyasında gördüğü Yûsuf'a verdiği sözü tutmuş olduğu anlaşılır. Züleyha'nın Yûsuf'tan Efraim ve Mişâ adlı iki oğlu ile Rahmet adlı bir kızı dünyaya gelir. Züleyha, Yûsuf ile evlendikten sonra kendini tamamen ibadete verir, bu defa Yûsuf ona yöneldiği halde Züleyha kaçır. Hatta bir seferinde kaçarken eteği arkadan yırtılarak Yûsuf'un elinde kalır, Züleyha da ona, "Bu öncekinin karşılığıdır" der. Yûsuf, Züleyha için bir ibadethâne yaptırır ve Züleyha ömrünü ibadetle geçirir. Konuyu işleyen mesnevilerde, özellikle Abdurrahman-ı Câmî'nin Farsça eserinde ve Türkçe yazılmış "Yûsuf ve Züleyha" kıssalarından Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Kemalpaşazâde ve Taşlıcalı Yahyâ Bey'in eserlerinde

Züleyha'nın ilk rüyasını gösteren minyatür (*Oriental Miniatures*, Taşkent 1980, rs. 95)

Züleyha'ya geniş yer verilmiş, hikâye âdeti Züleyha'nın Yûsuf'a olan aşkı üzerine kurulmuştur (bk. YÛSUF ve ZÛLEYHÂ).

Divan edebiyatında mesneviler dışında gazellerde de Züleyha kıssası mazmun olarak yer almış, teşbih ve telmihlerle ondan bahsedilmiştir. Züleyha'nın aşkı, rüyaları, güzelliği, hilekârlığı, Yûsuf'u zindana attırması, Yûsuf'un eteğinin yırtılması gibi olaylar birer mazmun halinde çeşitli bağlantılarla şiirlere girmiştir. Fuzûlî'nin, "San Züleyhâ halvetidir gonce-i der-beste kim / Çıktı ondan dâmen-i çâk ile Yûsuf-vâr gül"; Bâkî'nin, "Gülün pirâhen-i Yûsuf gibi dâmânî çâk olmuş / Nesim-i perde-dâr kıldı meger mekr-i Zelihâ'yi"; Zâtî'nin, "Döstüm onun Zeliha-yı fenâ ardincadur / Yûsuf-ı hüsnün kalır sanma ki dâmânî düüst"; Nefî'nin, "Züleyhâ tâ ebed nevmîd olurdu zevk-i vuslattan / Bu istiğnâ vü bu nâzi göreydi düşte Yûsuf ger"; Nâilî'nin, "Biziz ol âşık-ı kullâb-nazar kim dilesek / Yûsuf'u dest-be-dâmân-ı Züleyhâ ederiz" beyitleri bunlara örnek verilebilir. Bursalı Ahmed Paşa'nın, "Yâ felek Mısır'ında sultân oldu bir Yûsuf-cemâl / Yâ Züleyhâ'dır tutar nâ-

renc-i zer-peyker güneş" beyti, Yûsuf'un güzelliğini gören kadınların şaşkınlıkla ellerini kesmeleri hadisesiyle ilgilidir. İzzet Molla'nın, "Bin şivesi vardır bu Züleyhâ-yı cihânın / Ey Yûsuf-ı hüsn eyleme zindânî ferâmûş" beyti de Yûsuf-zindan ilişkisi bağlamında yazılmıştır. Seyyid Vehbî'nin, "Kaçırdı Yûsuf-ı savmı Züleyhâ-yı felek şimdi / Hilâl-i îd sanma elde kaldı taraf-ı dâmânî" beyti ise konunun bir bayramiyede ele alınışına güzel bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rabgûzî, *Kısaş'ul-enbiyâ* (haz. Aysu Ata), Ankara 1997, I, 90-155; *Hamdu'llah Hamdî'nin Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisi: Giriş, Metin, İnceleme ve Tıpkıbasım* (haz. Zehra Öztürk), Cambridge 2001, I-II; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-nisâ* (haz. Bedreddin Çetiner), İstanbul 1982, II, 324; Mirza M. Kazvîni, *Yâddâştâ-ı Kazvîni* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1339 hş., V, 50-52; Ağah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 115-116; Halûk İpekten, *Nâilî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Erzurum 1987, s. 229-230; Züleyha Muş, *Arap ve Türk Edebiyatlarında "Yûsuf u Züleyhâ" Hikâyelerinin Mukayese-si* (yüksek lisans tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 2007, s. 415-416; Iskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2009, s. 483-486; İsmail Hikmet Ertaşlan, "Türk Dilinde Yazılan İlk Yûsuf ve Züleyhâ", *TDED*, III/1-2 (1948), s. 211-230; O. Leaman, "Appearance and Reality in the Qur'an: Bilgis and Zulaykha", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2003, s. 23-37; Soner Akdağ, "Klasik Türk Edebiyatında Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha", *Atatürk Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 40, Erzurum 2009, s. 59-74; Ahmet Suphi Surat, "Yûsuf", *İA*, XIII, 441-443.

ZEHRA ÖZTÜRK

ZÜLFİKAR

(ذو الفقار)

Resûl-i Ekrem'in
Hz. Ali'ye verdiği
meşhur kılıç.

Sözlükte "sahip" anlamındaki zû ile "omurga, boğum" mânasına gelen fekar kelimelerinden oluşan zulfekar Hz. Ali'nin iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcının adıdır. Kelime Türkçe'ye zulfekar şeklinde geçmiştir. Hz. Peygamber, Bedir Gazvesi'nde ele geçirilen ganimetleri savaşa katılanlar arasında taksim ederken uzunluğu yedi karış, eni bir karış olduğu belirtilen (Ya'kûbî, II, 88) boğumlu bir kılıcı kendine ayırmıştı. Kabzasının ucu gümüşten, bağında bir süs topuzcuğu bulunan zulfekarın Merzûk es-Sakîl adlı bir kılıç ustası tarafından yapıldığı rivayet edilir. Zulfekarın Mekke'de Haccâçoğulları'ndan Münebbih b. Haccâc ya-

hut Nebîh b. Haccâc'a ait olduğu zikredilmekle birlikte (Belâzûrî, I, 144-145) genelde kabul edilen görüşe göre kılıç Bedir'de öldürülen Âs b. Münebbih'e aittir. Onu öldüren kişi bilinmediği için umumi ganimetler arasına dahil edilmiştir (a.g.e., I, 145, 294, 521). Kılıca zulfekar adı, büyük ihtimalle ele geçirildikten sonra yivli ve iki tarafının keskin oluşundan dolayı verilmiştir. Resûlullah zulfikarı Hz. Ali'ye verinceye kadar kendisi kullanmıştır (İbn Seyyidün-nâs, II, 918).

Resûl-i Ekrem'in zulfikarı Hz. Ali'ye ne zaman hediye ettiği kesin olarak bilinmemekte, genellikle Uhud Gazvesi'nde verdiği kabul edilmekte ve bu sırada, "Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ zulfikâr" (Ali'den başka yiğit, zulfikardan başka kılıç yoktur) diye nidâ edildiği ileri sürülmektedir. Bu hususta farklı görüşler de vardır. Meselâ Vâkîdî'nin naklettiği bir rivayete göre Resûlullah, 6 yılının Cemâziyelâhîrinde (Ekim-Kasım 627) Zeyd b. Hârise kumandasındaki Hismâ seriyesinde ele geçirilen esir ve ganimetlerle ilgili hüküm vermek üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş, Ali de Zeyd'in kendisine itaat edip etmeyeceği konusunda tereddüdünü bildirince Hz. Peygamber, kılıcını (zulfikar) ona kendisi tarafından görevlendirildiğine âlâmet olmak üzere vermiştir (el-Megâzî, II, 559). Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Abbas b. Abdülmuttâlib, Halife Ebû Bekir'e miras konusunda amcanın mı yoksa amcazadenin mi önce geldiğini sormuş, amcanın önce geldiği cevabını alınca bu defa Resûlullah'ın bineği düldül ile zırhı ve kılıcı zulfikarın niçin Ali'ye intikal ettiğini öğrenmek istemiş, Ebû Bekir de zulfikarı Ali'nin elinde gördüklerini ve kılıcı ondan alınan uygun bir davranış olmayacağına söyleyince Abbas bu isteğinden vazgeçmiştir (Belâzûrî, I, 525).

Zulfikar Hz. Ali'den sonra Hasan ve Hüseyin'e, Hüseyin'den sonra Ali evlâdına intikal etmiştir. Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (en-Nefsüzzekiye), Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a karşı Medine'de isyan ettiğinde zulfikar onun elinde bulunuyordu. Savaş esnasında Abbâsî ordusundan atılan bir okla yaralanan Muhammed b. Abdullah öleceğini anlayınca zulfikarı kendisine 400 dinar borçlu olduğu tüccara vermek istemiş, Ebû Tâlib neslinden onunla karşılaşacak bir kişinin borcu ödeyip kılıcı geri alacaklarını söylemiştir. Ca'fer b. Süleyman b. Ali, Yemen ve Medine valiliğine getirilince zulfikarı 400 dinar vererek almıştır. Kılıç daha sonra Abbâsî Halifesi Mehdi-Bilâl tarafından satın alınmış, ardından Halife Hâdî-lîelhakk'a ve

Züleyha'nın Yûsuf'u hapishanede ziyaretini gösteren minyatür (Oriental Miniatures, Taşkent 1980, rs. 72)

